

A, Á

abajgat Valaki folyamatosan zaklat, piszkál, nyugtalanít valaki mást, valakinek kellemetlenkedik. (A szó néhol állatok üzését, terelését is jelentette.)

abalé Az a víz, amiben disznóöléskor a hurkához való belsősegeket főzték (abálták, abárolták). Szegényebb helyeken ebből a léből rizzzel, babbal vagy sárgaborsóval levest főztek. Tehetősebeknél az abalé tetején úszó zsíros üledéket leszűrték, és hozzáöntötték a szappanfőzéshez gyűjtött hulladékzsírokhoz.

abcúg Nemtetszést kifejező közbekiáltás volt különféle politikai rendezvényeken, leginkább választások előtti gyűléseken. Az abcúgolás (hallgasson el!, pfuj!, le vele!) oka az éppen szóló képviselő, képviselőjelölt vagy az őt javasoló kortes mondandója, nem egyszer pedig maga a megszólaló személy.

abrak Lovak, szarvasmarhák szemestakarmánya. (A diáknyelvben főleg iskolai, kollégiumi menzán elfogyasztott emberi eledel, a tolvajnyelvben pedig emberek, állatok elpusztítására való mérég.)

abrakos tarisznya A kocsi, szán, eke elé fogott lovak várakozás közbeni „ete-tőedénye”. Olyan széles szájú, nagyjában 40 × 80 centiméteres zsák, amelyet hosszú füllel az állat fejére akasztottak, hogy ehessen a zsákba rakott zabból, rozsból, kukoricából stb. (az abrakos tarisznyába nem tesznek szénát, szálaskarmányt).

abroncsszoknya Lásd: KRINOLIN.

ácsfejsze Fagerenda faragására, szög beverésére, kihúzására is alkalmas kü-

lönleges fejsze, amelyet az ácsok használnak munkájuk során.

ácskapocs Egy-két arasz hosszúságú vaseszköz. Olyan ujj vastagságú rúd, amelyiknek a két vége derékszögben meghajlik, s a két véget hegyesre munkálják. Gerendákba kalapálva azok ideiglenes vagy állandó összeerősítésére szolgál.

a. D. [csak írásban] Anno Domini. Magyarul: az Úr évében (másképpen: az időszámításunk szerinti valahányadik esztendőben). Az a. D.-hez általában évszám is járul: a. D. 1241 (azaz: időszámításunk szerinti 1241. év). Ha utána nincs évszám, az a. D. azt jelenti, hogy régen, valamikor. Az előszóban használt anno is azt jelenti, hogy valamikor régen.

Adj, király, katonát! Főképpen fiúk játéka volt. Párbeszéddel kezdődött. Az egyik játszótárs „Adj, király, katonát!” kiáltására a vele szemben álló – kézfogással láncot alkotó – társai így válaszoltak: „Nem adok!” A futó: „Ha nem adsz, szakítok!” A válasz: „Szakíts, ha bírsz!” Erre a futó nekiszaladt a láncnak, és megpróbálta átszakítani.

adjutáns Lásd: SEGÉDTISZT.

admirális Valamely ország tengeri haderejének főparancsnoka. (Mondták tengeragnak is.)

aeroplán A legelső repülőgépek neve.

aga Nagyobb török csapatot vezénylő tiszt.

ágál Emelt hangon, széles karmozdulatokkal szónokol, vitatkozik.

agarászat Apróvadak – nyúl, róka – elejtésének egyik módja. Az általában lovon ülő vadász egyedül vagy több társával együtt a vad után engedi az idomított kutyát, kutyákat. Az agarászat „sportértéke” a szabadban való gyaloglás vagy lovaglás.

ágasfa¹ Főképpen falusi udvarokban földbe ásott, körülbelül két méter hosszú, kar- vagy combvastagságú fatörzs vagy pózna. A fatörzsnek meghagyták felfelé álló ágcsontjait, a póznába pedig erős „tüskéket” erősítettek. Ezekre a csontokra, tüskékre akasztották a kimosott, megszáritandó edényeket, főképpen cserépbögréket, korsókat.

ágasfa² Sok helyütt így hívták a gémeskút gémjét tartó kútágast. Így nevezték a mestergerenda két végét tartó erős faoszlopot is.

ágens Valamilyen politikai, gazdasági stb. célnak az ügynöke, képviselője, közvetítője.

agónia Valamely személy halál előtti kínlódása, vergődése, haláltusája. Mondják nemcsak személyre, hanem valamely közösség szétesésére, valamely eszme végső hanyatlására stb. is.

ágyrajáró Akinek még a legszerényebb albérleti szobára sem tellett, ágyat bérelt. Ez a fekhely vagy egy többágyas szoba egyik fekhelye, vagy a konyhában elhelyezett összecsukható ágy volt. Gyakran előfordult, hogy ugyanabban az ágyban egymást váltva többen is aludtak.

ágyú Állványra vagy kerekekre szerelt tüzfegyver. Kezdetben a csövébe előlről nyomkodták bele a löport, a fojtást, majd a kilövendő kő- vagy vasgolyót, hogy aztán a löport égő kanóccal robbantsák fel. Később a löport tartalmazó hüvelyből és a belészorított kő- vagy fémgolyóból álló lövedéket a cső hátsó részében helyezték el, s a löport a hüvely végére mért ütéssel robbantották.

ajser Tolvajnyelven: gazdag ember.

akindzsi Könnyű fegyverzetű, zsoldért harcoló török lovas katona.

akkurátus Olyan emberre mondják, aki a lehető legpontosabban, de gyakran fölöslegesen aprólékoskodva végzi el tennivalóit. És mindezt másoktól is elvárja, megköveteli.

akna¹ Földre tett vagy földbe ásott, valamilyen lövegből kilőtt, repülőről ledobott vagy hajóról vízbe engedett robbanóeszköz. Robbanhatott érintésre, időzítve vagy távolból irányítva. Szárazföldön és vízben gyakran nagy kiterjedésű aknamezőket telepítettek, hogy megnehezítsék az ellenséges csapatok, hajók előrejutását.

akna² Olyan mesterségesen vájt függőleges vagy lejtős „folyosó”, amelyen a bányászok eljuthatnak föld alatti munkahelyükre s onnan vissza a felszínre. Ezt használták a munkaeszközök és a kitermelt anyagok szállítására is. Az akna egyszersmind a bánya szellőzésének eszköze.

aknász Bányamunkákat irányító és felügyelő szakember.

aknavető Meredek röppályájú tüzérségi fegyver. Különlegessége, hogy lövedékét lövéskor előlről kell beleejteni a néha majdnem függőlegesre állított csőbe.

akó Területenként és koronként változó mértékegység. Általában körülbelül fél hektoliternyi volt. A „magyar akó” 64 iccét tett ki.

akol Korlátfákkal, sövényvel, ritkán rakott deszkakerítéssel határolt terület lovak, szarvasmarhák, juhok, sertések együtt tartására. Ha a falai mentén oszlopokra támaszkodó fedelet is építettek, rossz időben alá húzódhattak az állatok. A fedél a takarmányukat is védte szeltől, esőtől. A fedél alatti jászolból pedig zavartalanul ehetett a jószág.

áakombáakom Csúnya, olvashatatlan írás.

aktor Férfi színészek régi, tiszteletteljes elnevezése volt. (Olykor ma is használják pl. színikritikusok.)

akvamarin Tengerkék (az akvamarin nevű drágakő színe).

akvarell Vízben jól oldódó, leggyakrabban gumiarábikum kötőanyaggal készült festék. És akvarellnek nevezik az ilyen festékekkel készített műalkotást is. (A képhez használt festéket mondták vízfestéknek is.)

alabástrom Fehér (az alabástrom nevű nemes kőfajta színe).

alamuszi Sunyi, magát mások előtt bárátnak tettető, valójában nekik gyakran ártó nőre vagy férfira mondott jelző.

albérlő Egy lakástulajdonos vagy egy főbérlő lakásának, bérleményének egészét vagy egy részét, szobáját meghatározott időre kibérlő személy. Gyakori volt, hogy egy szobát többen közösen béreltek. A béreltszerződésben általában meghatározták, hogy az albérlő használhatja-e a lakás más helyiségeit is.

album Általában sok képet – képzőművészeti alkotások reprodukcióit, fényképeket, néha rövid irodalmi alkotásokat – felsorakoztató, gyakran díszes borítójú és kiállítású, többnyire nagyobb méretű könyv. A szövegek és az illusztrációk legtöbbször egyazon témát – városképek, híres emberek, azonos tárgyú versek stb. – „járnak körül”.

áldozás Szertartás – teljesebb nevén: szentáldozás –, amin néhány vallás hívei hitük szerint (bűneik megbánása után) magukhoz veszik Krisztus testét és véréát, „részesednek testéből és véréből”. Az „egy szín alatt” áldozó római katolikus hívők teszik ezt úgy, hogy lenyelik a kovásztalan lisztből készült,

fémlemezek között süített vékony, kerek ostyát, amit a pap tesz félig kinyújtott nyelvükre. A görög katolikus és pravoszláv hívők „két szín alatt” áldoznak: kortynyi bort is lenyelnek. (A protestánsoknál az áldozás megfelelője az úrvacsora.)

áldozópap Fölszentelt katolikus pap.

áldozatorács Kőből épített, fémбол kovácsolt vagy fából faragott, méternyi magas „kerítés”, ami a katolikus templomokban a szentélyt elválasztja a főhajó híveknek fenntartott részétől. A gyónás utáni áldozáskor (szentáldozáskor) a hívek sorban az áldozatorács elé térdelnek, hogy az előttük elhaladó paptól hitük szerint magukhoz vegyék Krisztus testét és véréát.

alfától ómegáig Valamely folyamatnak a kezdetétől a végéig. És valaminek a teljes egésze. A kifejezés alapja az, hogy a görög ábécé első betűje az alfa (α), az utolsó pedig az ómega (ω). Ugyanazt jelenti, mint az „ától cettig”.

algimnázium Az elemi iskola négy osztályát követő négy vagy hat tanéves iskolatípus. Elvégzése nem volt elegendő felsőfokú tanulmányokhoz.

alibi Annak bizonyítása, hogy valaki valamilyen tettért nem lehet felelős, valamilyen bűnesetnek nem lehetett részese, mert nem volt ott, ahol és amikor a tett megtörtént. Esetleg annak bizonyítása, hogy képtelen volt a tett végrehajtására.

alispán A vármegyék életének közvetlen irányítója volt. E feladatait a főispán – közvetve pedig az uralkodó és az országgyűlés – akarata szerint igyekezett elvégezni. (Nevével ellentétben nem volt alantasa, beosztottja a földbirtokokon meghatározott irányító feladatokat ellátó ispánnak!)

alkímia Néhány száz évvel ezelőtt sokan hitték – még tanult papok, uralkodók, sőt tudósok is –, hogy különféle kevéssé értékes anyagokból különleges eljárásokkal aranyat lehet csinálni. Az ebben a lehetőségben őszintén hívő alkimisták próbálkozásait nem kísérte siker.

alkóv A lakószobának valamilyen módon, sokszor súlyos, sötét függönnyel elválasztott, ablaktalan kisebb része. Gyakorta volt a lakásban élők hálóhelye.

állami gyerek Valaha így is nevezték azokat a gyerekeket, akik elárvultak. Vagy akikről lemondtak a szülei – egyebeken kívül azért, mert nem tudták eltartani őket. Vagy akiket szegény vagy nem megfelelő életvitelű szüleiktől törvényes módon elvettek. Őket nevelőszülőkhöz adták (ilyen sors jutott például egy ideig József Attilának).

állami iskola Olyan iskola, amelynek a fenntartása – városban vagy kisebb településeken – legnagyobbbrészt az állam feladata volt. (Az államnak szerepe volt települési, egyházi és magániskolák fenntartásában is.)

államjegy Olyan papírpénz, amelyet valamely állam ad ki. Nincs mindig aranyfedezete. (Például az 1848-as forradalom pénzügyminisztériuma az államjegyek értékét nem arannyal, hanem az ország jövedelmeivel próbálta szavatolni.)

állatöv Tizenkét – állatokra, emberekre vagy egy tárgyra hasonlító rajzolatú – csillagcsoport együttes neve. E csillagképek az évnek nagyjából egy-egy hónapnyi szakaszához kötődnek. Március 21. napjától a következő év márciusának 20. napjáig az „állatövi jegyek”: Kos, Bika, Ikrek, Rák, Oroszlán, Szűz,

Mérleg, Skorpió, Nyilas, Bak, Vízöntő, Halak. Az állatövi jegyekhez sok-sok babona fűződik, asztrológusok, „csillagjósok” pedig gyakran pénzt csálnak ki velük hiszékeny emberektől. (Az állatövet mondták zodiákusnak is.)

állóka Olyan rövid lábú, támlátlan székeféle, amelynek lapjába akkora lyukat fűrészelték, hogy a felállni, járni még nemigen tudó kisgyereket mellig beállíthatták. Így a szerkezet nem engedte, hogy „lakója” elessen.

alma mater Bárki nevezhette így a hajdani iskoláját, de ez inkább az érettségít adó iskolák és a felsőfokú oktatási intézmények esetében volt szokás.

almanach [kiejtése: almanah] Főként szépirodalmi vagy ismeretterjesztő alkotásokat (esetleg naptárt is) tartalmazó, több-kevesebb rendszerességgel (évenként, félévenként, negyedévenként) megjelenő, általában kisebb alakú kiadvány.

almárium Lásd: POHÁRSZÉK.

alom Elsősorban az istállóban tartott állatok alá terített szalma, falevél, kukoricahéj, ritkán kukoricacsutka. Puhább a pusztai földnél vagy kőnél, és felszívja az állatok ürülékének nedvességét. Az összekeveredett alom és ürülék az istállóból a trágyadombra, onnan pedig talajjavítóként a földekre kerül. – Alomnak mondják a kisállatok (kutya, róka stb.) egy fialásból való kölykeinek összességét is.

alpári Durva szavú, közönséges viselkedésű, másokat megbotránkoztató személyre mondott jelző.

alsóház A XVII. századtól kezdve a két-kamarás – alsóházból és felsőházból szerveződő – törvényhozói testületnek az a fele volt, ahol választott képviselők foglalkoztak az ország ügyeivel. Az al-

sóház javaslatait, határozatait a felsőház nem mindig fogadta el. (Mondták alsó táblának, képviselőháznak is.)

alsószoknya Főképpen vászonból, se-lyemből varrt és néha csipkéekkel díszített bő alsóöltözék. Néha tízet is fölvettek belőle a legfelső, a látszó szoknya alá, hogy viselője teltebbnek, „derekabbnak” látsszon.

alsó tábla Lásd: ALSÓHÁZ.

alteregő Olyan személy, aki nagyon hasonlít valaki másra. Általában valamely kevésbé ismert embert említve mondják, hogy ő egy ismertebb személynek az alteregója, azaz hasonmása.

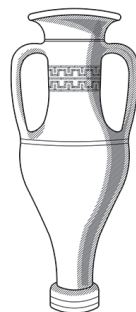
ámbitus Udvarról nyíló konyhák, kamrák, pincejárók, néha istállók ajtaja elé épített kisebb boltozat. Valamelyest védett az eső ellen, de ezt a feladatot inkább a mélyebb, néha ülőfülkeszerű, paddal épített ámbitusok tölthették be. Főképpen a pincejáratok előtti ámbitust mondták gádornak is.

amerikáner Kézzel hajtott fűrőgép. Munka közben a fűrás irányához képest derékszögben álló tengelyt kellett fogantyúval forgatni (más szóval: kurblizni). Ez a tengely a forgást fogaskerék-áttétellel átvitte a fűrásirányú másik tengelyre. Az annak végére erősített tokmánya szorították bele a fűrőhegyet. Az amerikáner másik végén volt egy olyan ívelt lapocska, amelyet mellel megnyomva a fűrőt a megmunkálendő fához, fémhez lehetett szorítani. (Mondták mellfűrőnek is.)

ametszt Kékeslila (az ametszt nevű féldrágakő színe).

amfora Az ókori görög és római világban általánosan használt nagy méretű, magas, hosszúkás agyagedény. Leginkább bort, olajat, néha mézet tároltak, szállítottak benne. Elsüllyedt hajókból régé-

szek, kincskeresők sok-sok – néha teljesen ép, lezárt szájú – amforát hoztak és hoznak napjainkban is a felszínre.

amice Megszólításban „barátom” jelentésben mondták egymásnak ismerős és ismeretlen férfiak.

amorózó Színpadi szerepkör: főképpen könnyed hangulatú színdarabok fiatal, vonzó külsejű főszereplője. (Gyakran a színházi életen kívül is így neveznek egy-egy kellemes megjelenésű fiatal színészt, vagy akár színházon kívül sok nő körül forgolódo, sok nő körül „szépet tevő”, nekik udvarló fiatal férfit is.)

amulett Olyan tárgy – gyűrű, nyaklánccon hordott ékszer stb. –, amely viselőjének hite szerint szerencsét hoz és megvédi őt mindenfajta átok, rontás ellen. Mondták talizmánnak is.

analfabéta Írni-olvasni nem tudó személy. Olyan felnőtt, aki vagy nem járt még elemi iskolába sem, vagy járt ugyan néhány osztályt, de az ott szerzett csekélyke tudását később elfelejtette. (Az első világháború idején Magyarországon a hatévesnél idősebb népességnek alig több mint a kétharmada tudott írni és olvasni!)

angolkeringő Kalandos történetű páros tánc. A bécsi keringőből Amerikában megszületett bostonból [kiejtése: boszton] – valamelyest megváltozva – került